

RAZVOJ IN POMEN NEVLADNEGA SEKTORJA V VARSTVU DEDIŠČINE SLOVENIJE

UDK 719
COBISS 1.02 pregledni znanstveni članek
prejeto 7.11.2005

The emergence and significance of the non-governmental sector in heritage protection in Slovenia

izvleček

V prispevku je predstavljen historiat delovanja civilnodružbenih dejavnikov v slovenskem spomeniškem varstvu. Izhodiščna teza je, da je treba pri celostnem varstvu stavbne in prostorske dediščine vključevati civilnodružbene agense v procese načrtovanja in izvajanja varstvenih dejavnosti. Četudi lahko sledimo vključevanju "laične" oziroma nestrokovne javnosti v procese varstva dediščine vse do časov po drugi svetovni vojni, je to sodelovanje vse do danes ostalo na nivoju posamičnih, med seboj nepovezanih epizod. Razloge lahko poiščemo tako v slabši razvitosti oziroma prepoznanosti civilnodružbenega sektorja (znotraj katerega so še posebej omenjena društva, ki se ukvarjajo z varstvom dediščine), kot tudi v stališčih historično najmočnejše spomeniškovarstvene stroke, umetnostnozgodovinske, do pravice odločanja o dediščini. Vendar pa je v prihodnosti moč pričakovati, da bo potrebno zaradi spreminjanja vloge države okrepiti sodelovanje vladnega in nevladnega sektorja.

abstract

The article presents the history of activities undertaken by civil-social factors in Slovene heritage protection. The starting hypothesis is that for comprehensive protection of built and spatial heritage civil-social agents have to be integrated in planning and implementation processes concerning protection activities. Although we can follow the integration of "lay" or unprofessional publics into heritage protection processes in the whole period following WWII, such cooperation has until the present remained on the level of particular, mutually unconnected episodes. The reasons can be found in the under-developed civil-social sector or lack of its recognition (whereby societies interested in heritage protection are specially noted), but also prevalent attitudes of the historically strongest monument protection professional discipline - art history, concerning the right to take decisions about heritage. However, since the role of state is changing, in the near future we can expect strengthening of cooperation between the government and non-government sectors.

ključne besede:

Dediščina, nevladne organizacije, Slovenija.

key words:

Heritage, non-governmental organisations, Slovenia.

Ustava Republike Slovenije je skrb za dediščino opredelila kot skupno skrb celotne družbe in vseh njenih posameznikov. Vendar glede na ceno obnove in vzdrževanja spomeniško zavarovanega fonda ne moremo pričakovati, da bo država kadarkoli sposobna poskrbeti za vso dediščino, katere vrednote prepozna. Nalogo države bi lahko iskali v tem, da bi morala iznajti, legalizirati in nato vzpodbujati mehanizme, ki bi imeli za svojo posledico pozitivne učinke na prenovo stavbne dediščine. Izhodiščna misel pričujočega prispevka je, da je prav nevladni sektor - torej ozaveščeni, samoorganizirani del civilne družbe - in še posebej tisti del, ki se pri svojem delu srečuje z varovanjem dediščine, ključni element v iskanju širšega družbenega konsenza v prenovah dediščine v prostoru, ter da je obenem tisti premostitveni mehanizem med strokovno in splošno, najširšo javnostjo. Kot takšen lahko močno vpliva na doseganje varstvenih ciljev ter posledično uspešnejše varstvo dediščine.

Če sprejmemo idejo Howarda Davisa o obstoju "stavbne kulture", o stavbah kot proizvodu kulture, kjer se gradnja razume kot unificiran družbeni proces [Davis 1999], lahko za svojo perspektivo sprejmemo oblikovanje varstvenega sistema kot družbeno širše zasnovanega mikrokozmosa. Davis pravi, da so večje spremembe v grajenem okolju - sam ga imenuje kar grajeni svet - možne ne samo po volji in delu individualnih arhitektov in urbanistov, temveč da so zelo odvisne od postopne preobrazbe gradbene kulture. Gradbena kultura je za Davisa koordiniran sistem znanj, pravil in procedur, ki si ga medseboj delijo ljudje, sodelujoči v gradbeni dejavnosti. Prav to sodelovanje v sistemu določa obliko, ki jo nato privzamejo - tako stavbe kot celotna mesta [Davis 1999: 3].

Celostno varstvo stavbne in prostorske dediščine tako implicira nujnost vključevanja civilnodružbenih agensov v procese načrtovanja in izvajanja varstvenih dejavnosti. To tezo podkrepljuje izkušnja, ki pravi, da je strokovno, konservatorsko delo v okolju, kjer so ljudje senzibilizirani za spomeniško-varstvene vrednote, mnogo lažje kot tam, kjer te občutljivosti preprosto ni. Razlog je dokaj preprost: konservatorji si v prvem primeru z ljudmi delijo pogled - ali še bolje povedano - vrednote. V pričujočem prispevku podajam vpogled v zgodovino sodelovanja spomeniškovarstvene stroke in civilnodružbenih

dejavnikov v varstvu in prenovi stavbne dediščine. Res je, da je nestrokovno javnost v zgodovini slovenskega spomeniško-varstvenega sistema možno najti le skozi posamične, ne nujno med seboj povezane epizode. V le-teh se je začel oblikovati neke vrste laični sektor v varstvu prenovi, vendar pa so zaradi mnogih razlogov vsi ti poskusi do danes ostali brez pravega oziroma dolgotrajnejšega vpliva. Kakšna je potemtakem historična vloga nevladnega sektorja v sistemu prenove stavbne dediščine v Sloveniji? V katerih točkah se ta sektor vključuje v prenovo, in kam bi ga lahko (bolje) pozicionirali?

Kratek zgodovinski pregled razvoja slovenskega spomeniško-varstvenega sistema

Razvoj slovenskega spomeniškovarstvenega sistema je tesno povezan z razvojem avstrijskega (in s tem posredno tudi ostalih držav, ki so bile tedaj del Habsburške monarhije), vendar pa je naš sistem specifičen v tem, da ga označuje historično pogojena vodilna vloga umetnostnozgodovinske stroke, ki je pogojevala prevladujoče varstvene paradigme. Nekdanja Habsburška monarhija in pozneje Avstro-Ogrska sta opredelili tudi načine civilnodružbenega udejstvovanja, saj je bila država tu vedno močan dejavnik v primerjavi s civilno družbo, kar je bil vzrok za manjšo potrebo civilne družbe, da bi se samoorganizirala in glasno izražala svoje potrebe. Naravnemu razvoju civilnodružbenih iniciativ - ali nevladnih organizacij (v nadaljevanj: NVO) - nista šli na roko niti jugoslovanski državi, ki sta v tem prostoru sledili cesarstvu. Še tisto nekaj civilnodružbenega dogajanja, kar se je uspelo razviti pod okriljem Kraljevine Jugoslavije, je bilo potem nenadoma ustavljenega z vzpostavitvijo socialistične Jugoslavije po drugi svetovni vojni.

Dunajsko spomeniškovarstveno šolo sta obeležila dva, tudi v evropskem merilu izredno pomembna teoretika, za katera lahko rečemo, da sta danes del "železnega repertoarja" zgodnje evropske spomeniškovarstvene teorije. Gre za Aloisa Riegla ter Maxa Dvořaka, ki je bil tudi učitelj Franceta Steleta. Četudi so implikacije in izpeljanke filozofije dunajske šole danes morebiti dosti drugačne (sploh pa pri nas), se Rieglova varstvena filozofija v svoji osnovi odraža v zagovoru konserviranja in ne restavriranja.

Leto 1912 štejemo za začetek specifično slovenskega spomeniškega

varstva, saj je v tem letu France Stele prevzel službo praktikanta, leto zatem pa deželnega konservatorja za Kranjsko. Obdobje Kraljevine Jugoslavije ni bilo posebej ugodno za razvoj spomeniškega varstva, saj kljub naporom ni bila nikoli sprejeta varstvena zakonodaja. Konec druge svetovne vojne je pomenil pojav nove filozofije oblasti do spomenikov – tudi kot reakcija na vse izgube, doživete med vojno. Tako je bila spomeniškovarstvena služba ustanovljena takoj po koncu vojne, leta 1945 kot Zavod za varstvo in znanstveno proučavanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti LRS. Prvotno je bilo razglašanje spomenikov zvezna naloga, a je kmalu prešlo pod pristojnost republik. Z ustanovitvijo Zavoda je prenehal delovati nekdanji Spomeniški urad, istočasno pa se je razširilo tudi delovno področje konservatorjev, ki so prej lahko upravljali "samo ožje strokovno področje, to je predvsem varstvo umetnostnih spomenikov" [VS 1/1948: 7]. Delovnemu področju so priključili tudi naravo, ki je ostala organsko povezana s kulturo (bila je pod pristojnostjo Ministrstva za kulturo) vse do prehoda pod okrilje Ministrstva za okolje in prostor leta 1994, s čimer so se začele poglobljati razlike med obema vidikoma varstva.

V svojih začetkih je varstveni sistem poznal institut častnih zaupnikov spomeniškovarstvenega zavoda, svojevrstni proto-nevladni varstveni organ, ki pa je sčasoma žal zamrl. Tedanja nerazvitost mreže varstvenih zavodov je bil povod za zanimivo razmišljanje, ki je impliciralo razvoj nevladnega sektorja, sicer zaradi družbene klime za vsak primer zamaskirano v bolj popularne definicije "ljudstva in množice" kot je to bilo v resnici: "Pomanjkanje strokovnega kadra in potrebnih izkušenih delovnih moči pri takem delu, ki zahteva mnogo specialno izvežbanih strokovnjakov, seveda ni moglo napredovati, kakor je bilo zaželeno. K temu delu bo treba pritegniti široke množice, jih poučiti in jim privzgojiti čut za spoštovanje in čuvanje slovenskih kulturnih spomenikov. Iz teh množic po vsej republiki smo izbrali tiste, ki kažejo za predmet posebno veselje in zanimanje ter jih postavili za čuvarje naše kulturne dediščine in njenih spomenikov." [VS 2/1949: 2] Mreža laičnih sodelavcev spomeniškovarstvenih strokovnjakov je dobila ime zaupniška mreža. V Varstvu spomenikov beremo o obstoju kartotečne evidence okrajnih in krajevnih častnih zaupnikov, ki je tako razširjena, da ima vsak okraj "najmanj enega zaupnika, bodisi z ali brez zaupniškega tečaja, vendar še ni ustaljena zaradi neagilnosti ali premajhne poučenosti nekaterih" [2/1949: 46].

V letih 1951/52 je spomeniškovarstvena služba razširila in poglobila svojo dejavnost s tem, da se je vključila v ljudske odbore, "kjer se organizirajo prve spomeniškovarstvene komisije v okviru Svetov za prosveto in kulturo in družbene organizacije." [VS 4/1951-52: 1]. Kljub temu so v povojnem času večino spomeniškovarstvenega dela opravljali muzejski uslužbenci znotraj spomeniških referatov [Črepinšek 1993: 24]. Študenti umetnostne zgodovine Univerze v Ljubljani so se začeli spoznavati z organizacijo spomeniškovarstvene službe. Varstvena služba je hitro dojela potrebo po širjenju in popularizaciji spomeniških vrednot in smisla ohranjanja dediščine in s tem namenom začela izdajati zbornik "Varstvo spomenikov". Zgodnje izdaje "Varstva spomenikov" tako odklikujejo besedila, polna vzgojno-pedagoškega duha.

Služba se je polagoma krepila in v šestdesetih letih 20. stoletja doživela oblikovanje mreže regionalnih zavodov, ki je potekala ob decentralizaciji upravno-političnega sistema. Takšna krepitev je pomenila kvalitativno rast celotne stroke, a je hkrati pomenila tudi konec zaupniške mreže. Konec šestdesetih let 20. stoletja so se znotraj spomeniškovarstvenega sistema začeli oblikovati novi zametki nevladnega delovanja v obliki odborov za preново, kar je možno povezati s porastom števila prenov v starih mestnih jedrih (Tržič, Škofja Loka). V odborih je sodelovalo veliko ljudi s strokovno izobrazbo, ki se je neposredno navezovala na spomeniško varstvo (kot na primer turistični delavci) [Črepinšek 1993: 28]. Konservatorska stroka je najugodnejše ocenjevala uspešnost sodelovanja s civilnodruženo sfero prav pri odborih za preново [Črepinšek 1993: 65].

Zvezna ustava iz leta 1974, ki ji je sledila tudi republiška slovenska ustava, je bila pomemben mejnik v razvoju spomeniškega prava. Kulturni spomenik je postal "dobrina splošnega pomena, ki uživa posebno družbeno varstvo tako kot to velja za človekovo življenje najbolj pomembne naravne dobrine. Varovanje kulturnih spomenikov ni samemu sebi namen, spomeniki se varujejo zaradi zadovoljevanja duhovnih, družbenih in tudi individualnih potreb." [Gregorin 1976: 93]

Prišlo je do močne decentralizacije ter uvedbe samoupravljanja. Velik del odgovornosti za zagotavljanje javnih dobrin in storitev se je prenesel na občinsko raven. Posledica tega so bile okrepljene težnje po lokalni samozadostnosti in zagotovitvi širše mreže javnih organizacij, razpršenih po celotnem slovenskem prostoru (čeprav je bila opazna večja rast društev v urbanih okoljih). Zaradi odpiranja prostora za ustanavljanje društev na pobudo državljanov je posledično prišlo do njihovega razcveta. Ustanovljenih je bilo veliko strokovnih oziroma poklicnih združenj. Obstoječi pravni okvir je poznal in dovoljeval zgolj društva kot edino obliko prostovoljnega združevanja. Ohranila so se tista društva, ki so svoje delovanje omejila na lokalno raven in niso ogrožala politične oblasti. Redka izmed njih so poznala kakršnokoli obliko profesionalizacije, skozi vertikalno povezovanje pa je država vzpostavljala kontrolo nad njihovim delovanjem [Kolarič 2002: 99-101].

V istem desetletju so se kot sogovornice varstvene stroke uveljavile stanovanjske skupnosti [Črepinšek 1993: 41], a prva nevladna organizacija, ki se je neposredno dotikala varstva stavbne dediščine, je bilo Slovensko konservatorsko društvo (v nadaljevanju SKD). Nastanek SKD se neposredno navezuje na liberalizirano družbeno klimo po sprejetju ustave iz leta 1974. Četudi je bila za socialistične sisteme značilna dominacija partijskega (državnega) sistema nad ekonomskim in civilnodružbenim, se Slovenija in ostale bivše jugoslovanske republike od drugih nekdanjih socialističnih držav razlikujejo po tem, da je tu razvoj nevladnega sektorja doživel vmesno fazo razvoja v času samoupravnega socializma. Z ustavo iz leta 1963 so postali družbene organizacije in društva ustavnopravne kategorije, ustava iz leta 1974 pa jih je opredelila kot integralni del političnega sistema. Istega leta je bil v Sloveniji sprejet Zakon o društvih, ki je državljanom omogočal združevanje in uresničevanje posebnih interesov. Poleg splošnega so bili sprejeti tudi zakoni za društva, delujoča na področjih posebnega društvenega pomena (gasilska, lovska, ...), posebno vlogo pa je dobila tudi Socialistična zveza delovnega ljudstva (SZDL) kot krovna organizacija.

V času socializma je stroka skušala krepiti laično razumevanje spomeniškega varstva skozi mehanizme, ki so ji sploh bili dostopni. Humer [1985: 18-23] je tedanja SZDL prepoznal kot najprimernejši organizacijski okvir za zastopanje širšega družbenega interesa pri odločanju o varovanju kulturne dediščine. Samoupravne interesne skupnosti, ki upravljajo z interesi, pomembnimi za varovanje dediščine, bi naj obravnavale varstvene vidike in zagotovile redno sodelovanje s strokovnimi varstvenimi organizacijami. Poleg tega se kot dejavniki varstva prepoznavajo tudi sredstva javnega obveščanja, krajevne skupnosti, družbenopolitične organizacije in društva. Vsi naj bi seznanjali pripadnike lokalnih skupnosti z dediščino in njenimi vrednotami. Pri vsem tem gre za svojevrstno idejo o nevladnem varstvu oziroma širitvi odgovornosti in zavesti o varstvu na najširše kroge.

Sodobni okvir za delovanje NVO v Sloveniji

Današnji sistem varovanja kulturne dediščine v Sloveniji temelji na omembi varstva v slovenski ustavi ter na Zakonu o varstvu kulturne dediščine, hkrati pa je Slovenija podpisnica več mednarodnih konvencij, izmed katerih naj tukaj omenim Konvencijo o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1972), Konvencijo o varstvu stavbne dediščine Evrope (Granadske listine, 1985), ter Beneško listino (1964).

V Sloveniji ima država primarno vlogo pri financiranju in proizvodnji javnih dobrin in storitev, medtem ko nevladni sektor zapolnjuje vrzeli v storitvah javnega sektorja in ima zatorej suplementarno vlogo [Kolarič 2002: 126-127]. Država največ financira javne zavode, NVO pa imajo v tem modelu podrejeno, če ne že obrobno vlogo. Od držav s socialnodemokratskim sistemom blaginje se tako Slovenija (kot tudi druge postsocialistične države) razlikujejo po stopnji oddaljenosti in pomanjkanju komuniciranja med državo in NVO, kar napeljuje k misli, da država NVO ne obravnava kot resnega partnerja in ne upošteva njihovega prispevka k splošni družbeni blaginji. Pobuda za sodelovanje prihaja predvsem s strani NVO. Odnos države, ki se še najbolj kaže v stopnji financiranja, je razlog za majhen obseg in vlogo NVO pri zagotavljanju javnih dobrin in storitev. Država še vedno stoji na stališču zagotavljanja modela močnega javnega sektorja in ne odpira prostora drugim sektorjem, istočasno pa je "še vedno prevelika ovira

tam, kjer bi moralo biti zasebnemu neprofitno-volonterskemu in drugim sektorjem dopuščeno večje poseganje v produkcijo javnih dobrin in storitev" [Kolarič 2002: 131-136].

Pojem nevladne organizacije v Sloveniji zaenkrat še ni zakonsko opredeljen. Klasifikacija društev v skupine in podskupine - glede na vrsto društev - se v skladu z Navodilom za razvrščanje društev v registru društev (2002) vrši za analitične in statistične potrebe. Postopek, ki ga pri tem uporabi upravna enota, vsebuje šifrant vrst društev, vendar ni jasno, če je lahko povsem objektivna. Upravni organ pri razvrstitvi upošteva namen in cilje delovanja društva, ki so praviloma opredeljeni v temeljnem društvenem aktu, statutu. Če je teh namenov več oziroma so cilji različni, se za določitev šifre uporabi glavni cilj. Tukaj spet ni jasno opredeljeno kako upravna enota ve, kateri izmed ciljev je glavni. A če na podlagi temeljnega akta ni moč opraviti razvrstitve po šifrantu, se pri razvrščanju upoštevajo tudi naloge, ki jih društvo opredeli v svojem temeljnem aktu. Po razvrstitvi v skladu s šifrantom dobi društvo svojo šifro in se vpiše v Register društev, o vpisu pa upravni organ obvesti upravljalca poslovnega registra Republike Slovenije. Šifrant opredeli deset skupin društev, te skupine se delijo na več podskupin. Šifra 0300 predstavlja kulturna in umetniška društva, med katero se uvrščajo "vsa društva, katerih namen oziroma cilji delovanja so ustvarjanje, postvarjanje in posredovanje del estetske vrednosti vseh zvrsti". Zanimivo je, da "ohranjanje kulturne dediščine" v šifrantu ni domena kulturnih in umetniških društev, temveč nosi šifro "0799 - druga društva za razvoj kraja". Peti člen Navodil za razvrščanje društev pravi, da se v to skupino in ustrezno podskupino "razvrščajo vsa društva, katerih namen oziroma cilji delovanja so kulturni in ekonomski razvoj določenega kraja oziroma območja, urejanje krajine ter ohranjanje kulturne dediščine. V to skupino se ob izpolnjevanju splošnih kriterijev razvrščajo tudi društva, ki se ukvarjajo z muzejsko dejavnostjo (druga društva za razvoj kraja)."

Takšna klasifikacija v šifrantu deluje v večini primerov, a v primeru, kakršen predstavljajo nevladne organizacije, ki se srečujejo z varovanjem stavbne dediščine, ni zadosti natančna. Tako se je izpostavilo, da je za iskanje društev, ki se srečujejo z varovanjem dediščine, Register društev uporaben le pogojno. V tovrstnih primerih se bomo namreč znašli pred dejstvom, da je to "nevladno" varstvo skrito v raznobarvno paletu društev in celo neformalnih iniciativ, ki segajo od turističnih, preko kulturnih, do športnih [Višnar 2004: 79]. Tovrstna pravno-formalna nejasnost le še povečuje nezmožnost poglobljenega sodelovanja nevladnih iniciativ, ki jih zanima ohranjanje in razvoj dediščine.

Razlogi za odklonilen odnos stroke do civilnodružbenega sodelovanja v procesih varstva in preнове dediščine

Vrnimo se k vprašanju zakaj so primeri poglobljenega sodelovanja spomeniškovarstvene stroke in javnosti v preteklosti bolj izjema kot pravilo. V slovenskem konservatorstvu so od samega začetka dominirali umetnostni zgodovinarji, kar je sčasoma postala zanimiva specifičnost slovenskega varstva (v nasprotju s Slovenijo drugod v varstvu pretežno prevladujejo arhitekti). To se še danes kaže v zakonodaji, ki varstvo stavbne dediščine drobi po matičnih strokah (etnološka, umetnostno-zgodovinska, tehnična, ...). Slovensko konservatorstvo je posledično zapadlo v "konserviranje videza" oziroma za umetnostnozgodovinsko valorizacijo tipično estetskih vrednot, kjer se mnogokateri drugi aspekti niso zadosti upoštevali (avtentičnost, bodoča funkcija, opredelitev ter sovkluženost interesnih skupin v oblikovanje prihodnosti dediščine, ...). Posledica tega je bilo, med drugim, oblikovanje določene splošne (laične) antipatije do konservatorske stroke kot "zaviralcev razvoja".

Kontrola dogajanja na spomeniku, brez vključevanja javnosti, se je izkazala kot nezadostna. Poudarjanje posamičnih spomenikov je pomenilo, da je vse ostalo ušlo izpod nadzora (kot naselbinska dediščina ali moderna ali industrijska arhitektura, ki nikoli ni dosegla ne enakovredne stopnje varstva ne spoštovanja v očeh javnosti). Ogromni, desetletja trajajoči projekti so se izvajali brez konkretno dorečene vizije, ki bi bila utemeljena v življenjskih potrebah (takšen je primer Štanjela, kjer se je zaradi muzealiziranja srednjeveškega naselja posledično razvilo popolnoma novo naselje, izven meja varovanega območja, in je s tem "begom" življenja Štanjel resnično postal "muzej"). Določeni pogoji so kazili tako videz kot performans stavb (npr. skozi aplikacije na betonu temeljčih ometov tam, kjer so bili nekoč mehkejši, porozejši apneni

ometi). In končno, nikoli ni bila vzpostavljena metodologija za razločevanje nivojev kulturne dediščine, s čimer bi posledično narekovali različno strogo varstvene režime.

Razlogov za takšen razvoj celotne spomeniškovarstvene stroke je bilo več. Fister je leta 1993 zapisal, da načini vrednotenja v večini strok še vedno temeljijo na izhodišču, "da je najboljšje le tisto, kar je mogoče meriti z najširšimi 'svetovljanskimi' merili. Vse drugo, kar je relativno vezano na določeno okolje in prostor, pa je ali marginalno ali provincialno in zato nima posebne vrednosti" [Fister, 1993: 78]. Že leta 1979 pa je Fister pisal o razpotju, na katerem se je po njegovem v tistem trenutku po vsej verjetnosti nahajala spomeniška služba. Dilema, ki jo vidi, je v odločanju za aktivno varstvo v okvirih načrtne revitalizacije večjih kompleksov oziroma - na drugi strani - vztrajanju pri parcialnem reševanju najpomembnejših spomenikov. Gre za to, da so večji kompleksi živi ambient, pri katerih je "poleg zgodovinsko-estetskih kvalitet zelo pomembna tudi kvaliteta vsebine. Da bi torej združili vse te zahteve, je bilo treba poleg pravnega varstva zagotoviti tudi družbeno, to je aktivno, in ne le formalno zaščito" [Fister 1979: 21-22].

Podobno tezo zagovarja J. Pirkovič (2003) v svojem članku o reproduciranju izginulih spomenikov. Sprašuje se, kako je mogoče, da je konservatorska šola, zrasla na izročilu dunajske šole, ki ne podpira rekonstrukcij, v času po drugi svetovni vojni tako veliko rekonstruirala, oziroma celo reproducirala. V svojih hipotezah poudari sledeče točke: predvsem povojna - in neizogibna, paralele najdemo širom vzhodne Evrope - ideologizacija stroke (s čimer se Pirkovič navezuje na Fistra), nadalje precejšnja nepovezanost in neenotnost stroke, razdeljene na vase se zapirajoče regije, ki ni bila naklonjena skupinskemu delu, ter na koncu samo šolanje konservatorjev: "Konservatorstvo kot enotna stroka se v Sloveniji nikoli ni uveljavilo, vedno so v njem delovale sredobežne silnice in boj za prevlado posameznih "matičnih strok" (Pirkovič 2003: 210). K tej neenotnosti prispeva šolanje bodočih konservatorjev kar znotraj oddelkov matičnih strok (arheologija, etnologija, umetnostna zgodovina, arhitektura, ...), kar samo še obnavlja delitve med stroke.

Kljub temu, da je Humer leta 1985 zapisal, da mora biti "spoštovanje dediščine, skrb in pripravljenost, da jo ohranjamo", vgrajena "v vse naše družbeno načrtovanje, odločanje in delovanje", je laični sektor ostal na marginah institucionalnega varovanja stavbne dediščine. Umetnostnozgodovinsko videnje je pri tem marginaliziranju odigralo pomembno vlogo. Leta 1960 je bil v Radovljici simpozij Slovenskega umetnostno-zgodovinskega društva "Spomeniško varstvo in umetnostna zgodovina". Umetnostnozgodovinskim prvakom se je zdelo pomembno poudarjati "zgodovinski pomen zraščeniosti teh strok" (torej umetnostnozgodovinske s konservatorstvom), kot bi bilo to, sicer nesporno zgodovinsko dejstvo, izključno dokazno sredstvo za ohranjanje primata ene stroke znotraj celotnega polja varstva stavbne dediščine. Še v letu 1996 je umetnostno-zgodovinska stroka zagovarjala zgodovinske pravice do svojega primata znotraj spomeniškega varstva. Na simpoziju o spomeniškem varstvu in umetnostni zgodovini je bilo tako moč slišati trditve, da je vrednotenje spomenikov izključna domena umetnostnih zgodovinarjev, da je vrednotenje spomenika elitistično početje, ki ga lahko dobro opravijo zgolj tisti, ki imajo prirojen čut in se potem priučijo prave metode, da morajo pri interdisciplinarnem konservatorskem delu imeti umetnostni zgodovinarji nujno vodilno mesto v timu, ter da je vrednost spomenika ali dediščine samoumevna v smislu, da oba ohranjata svojo vrednost ne glede na odnos družbe do njiju [Hoyer 1997].

Širše pojmovanje sodelovanja pri varstvu dediščine

Vendar pa zgodovina spomeniškega varstva v Sloveniji kaže tudi drugačne tendence. Kot primer lahko pogledamo razmišljanje Jaroslava Černigoja. Černigoj [1959: 18] piše o piranski varstveni problematiki, da je podoba spomeniško varovanih mest "elementarna javna in družbena zadeva. Zato je treba gledati na vse, kar na to podoba pozitivno ali negativno vpliva, z vidika javnosti in družbe." Na koncu svojega prispevka omeni Dubrovnik, ki ima svoje društvo prijateljev lokalnih starin. To "razvija izredno iniciativo ter predstavlja obenem naravnost idealno ljudsko kontrolo nad spomeniško substanco in spomeniškim dogajanjem - brez vsakega miličnika. Čeprav so pogoji v Piranu zaradi znanih demografskih premikov po vojni povsem drugačni, pa vendar ne more biti dvoma, da bi lahko tudi tam zbrali tisto mero ljubezni, vere in

entuziazma za spomeniške stvari, ki bi vodila do podobnih podvigov. Kakšna naloga za mlade ljudi!" [Černigoj, 1959: 20]

Amsterdamska deklaracija, otrok Kongresa o evropski arhitektonski dediščini, organiziranega oktobra leta 1975 kot (za)ključni dogodek Evropskega leta arhitektonske dediščine je zelo hitro odjeknila in hitro našla pot v slovensko spomeniškovarstveno teorijo [Kolarič 1976, Sedej 1976], vendar brez pravih konkretnih posledic. Deklaracija uvaja pojem stavbne dediščine, a le-ta vse do današnjega dne ni našel odziva v slovenski varstveni zakonodaji. Sedej je prepoznal Amsterdamsko deklaracijo kot odlično osnovo za akcijo - tudi v samoupravnih pogojih. "Ni naključje, da govori tekst o udeležbi malih komunalnih skupnosti in celo o ideji, da bi skrb za stavbno dediščino (ki vključuje tudi pomembnejše spomenike) prevzeli občani neposredno. Formulacija je sicer dokaj meglena in splošna - vendarle si lahko v njej kot idealno izhodišče zamislimo prav sistem, kakršnega izgrajujemo pri nas." Kajti večina pogojev za učinkovito varovanje stavbne dediščine Sedej že vidi izpolnjene (sistem neposredne demokracije, lokalne samouprave, način organiziranosti spomeniške službe, spomenik III. kategorije, ki predstavlja "ekološki vidik varstva stavbne dediščine") [Sedej 1976: 328-329].

Fister omenja praktično izkušnjo, kjer se je pokazalo, da celo Zavod za spomeniško varstvo ne more biti edini izvajalec projektov, zasnovanih na širini - kot so revitalizacijski projekti za stavbno dediščino - da pa mora postati eden glavnih usklajevalcev akcije [Fister 1979: 23]. Specifična metodologija, razvita na ljubljanski Fakulteti za arhitekturo ima za najpomembnejše izhodišče splošno kvaliteto celote, medtem ko so posamični kulturni spomeniki v takšnem pojmovanju "nosilci in oblikovalci kriterijev za vrednotenje celote". Nova metodologija je narekovala odprto načrtovanje, inter-disciplinarnost dela in kriterijev, stalnost in dialektičnost postopka revitalizacije (prenove), s čimer so kulturni spomeniki dejansko zasnovani kot življenjska, aktivna prostorska kategorija [Fister 1979: 24-25]. Skladno delujoč sistem varstva oziroma integralno varstvo je sestavljeno iz treh podsistemov vzpodbud in omejitev: zakonodaje, uprave in financiranja [Pirkovič 1997: 102].

Zaključek

V sistemu, ki zgodovinsko pozna zgolj izredno močno vlogo države znotraj družbenega prostora, bi težko pričakovali močno vlogo nevladnega sektorja znotraj varstva stavbne dediščine. V primeru Slovenije je možno k temu dodati še specifičen razvoj spomeniškega varstva, ki ga je zaznamovala vodilna vloga umetnostnozgodovinske stroke. Videli smo, da so posamezni poskusi oblikovanja nevladnega sektorja znotraj varstva ostali zgolj kratke, med sabo nepovezane epizode, izmed katerih bi težko potegnili kakršnokoli nit kontinuum. Posledično je ostal slovenski sistem varstva stavbne dediščine, če ga pogledamo skozi širši koncept "grajenega sveta", domena in pravica strokovne javnosti, nikakor pa ne civilne družbe. Ta je v varstvo vključena le kot pasivna udeleženka, če pa že pride do javnih civilnodružbenih pobud glede določenih vprašanj (kot je bilo na primer vprašanje o prihodnosti Robbovega vodnjaka v Ljubljani), razprave pogosto pustijo občutek, da po nizanju argumentov obeh vpletenih strani pravi dialog pravzaprav sploh ni bil vzpostavljen.

Slovensko spomeniško varstvo je danes v večji meri skoncentrirano znotraj piramidalno organizirane strokovne službe, katere vrh predstavlja Ministrstvo za kulturo. Nekoliko širše pojmovanje bi v to mrežo vključilo tudi znanstvene in strokovne sfere fakultet in prostorskih načrtovalcev. Zelo težko bi, razen redkih izjem, kot del tega sistema označili nevladne organizacije, ki ga razumemo kot najbolj organizirani del civilnodružbene sfere. Kljub temu spomeniškovarstveni sistem dobro komunicira z javnostjo skozi akcije, kakršna je vsakoletna priprava odmevnih Dnevoev evropske kulturne dediščine. Dodatno težavo predstavlja slaba prepoznanost sektorja nevladnega varstva dediščine znotraj obstoječega sistema registracije in razporeditve društev. Nevladni sektor, ki se v svojem delovanju ukvarja z varovanjem stavbne dediščine tako zaenkrat ostaja relativno neprepoznan, ali pa ne dosega pomena enakovrednega sogovornika, bodisi znotraj institucionalnega spomeniškega varstva, bodisi pri zakonodajalcu oziroma splošnem omrežju nevladnih organizacij. Vendar pa je ta nerazpoznavnost vse prej kot dokaz, da tovrsten sektor ne obstaja. Kot

primer naj tukaj omenim Kulturno društvo Naša Slovenija - Slovenia Nostra, ki je prvo slovensko društvo, ustanovljeno z namenom ohranjanja kulturne dediščine (za pilotno študijo nevladnega sektorja v varstvu in prenovi slovenske dediščine [Višnar 2004: 82-102]). Naša Slovenija je članica evropske mreže Europa Nostra, in se je pri svojem delu povezala tudi z drugimi, predvsem lokalnimi iniciativami, tako formalnimi kot neformalnimi (Ustanova Poti kulturne dediščine, Civilno-družbena pobuda Stražišče, Turistično društvo Suha Krajina).

Odgovore na vprašanja bodočega povezovanja vladnega in nevladnega varstva dediščine torej lahko iščemo na dveh ključnih nivojih: na sistemskem (kaj lahko izboljša država oziroma institucionalni varstveni sistem) ter lokalnem nivoju (kaj lahko naredijo civilnodružbeni agensi). Bistveno spoznanje je, da bi bilo potrebno preoblikovati sistem varstva stavbne dediščine tako, da bi spodbujal povezovanje in ustvarjalno sodelovanje države, stroke ter nevladnih organizacij. Videli smo, da so se tekom novejših zgodovine v slovenskem spomeniškem varstvu pojavljale določene epizode vključevanja laične javnosti v prenavo in varstvo. S ciljem uspešnejših spomeniškovarstvenih dejavnosti bi morala biti laična javnost aktivno vključena v procese načrtovanja, varovanja in prenove stavbne dediščine, predvsem kot tisti dejavnik, ki opozarja na probleme in primere dobrih praks, ter nadzoruje in popularizira rezultate strokovnega dela. Takšno sodelovanje bi vzpostavilo kontinuiteto procesov varstva na osnovnem, lokalnem nivoju in znotraj lokalne skupnosti. Ob spreminjajoči se vlogi države, ki se vedno bolj podreja interesom kapitala, bo pomen sodelovanja in povezovanja spomeniškovarstvene stroke z drugimi "prostorskimi" strokami ter tudi civilnodružbenimi agensi vedno bolj pomemben za uspešno varstvo in prenavo (grajenega) prostora.

Viri in literatura

- Černigoj, J., 1959: Ob piranski spomeniški problematiki. *Varstvo spomenikov*, 7, 1958-59, 5-20.
- Črepinšek, M., 1993: Prenova stavbne dediščine v Sloveniji. Ljubljana, Info Press.
- Davis, H., 1999: *The Culture Of Building*. New York, Oxford, Oxford University Press.
- Fister, P., 1979: Obnova in varstvo arhitekturne dediščine. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Fister, P., 1993: Za in proti identiteti v arhitekturi. AB, št. 117/118 (oktober 1993), 76-85.
- Gregorin, D., 1976: Razmišljanja o spomeniškem varstvu ob novi ustavi. *Varstvo spomenikov* 20, 1976, 93-105.
- Hoyer, S. A. [ur.], 1997: *Umetnostna zgodovina in spomeniško varstvo : posvetovanje ob 75-letnici ustanovitve Slovenskega umetnostno-zgodovinskega društva, 1921-1996*. Ljubljana, Slovensko umetnostno-zgodovinsko društvo.
- Humer,., 1985: Analiza stanja naravne in kulturne dediščine. *Varstvo spomenikov*, 27, 1985, 11-23.
- Kolarič, M., 1976: Amsterdamska deklaracija in kongres o evropski stavbni dediščini 1975. *Varstvo spomenikov*, 20, 1976, 313-324.
- Kolarič, Z. s sodelavkama, 2002: Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi. Ljubljana, Založba FDV.
- Pirkovič, J., 1997: Okvir za delitev pristojnosti med službo za varstvo kulturne dediščine in službo za varstvo narave. *Varstvo spomenikov*, št. 37, 1997, 8-12.
- Pirkovič, J., 2003: Reproduciranje izginulih spomenikov in vprašanje pristnosti. *Varstvo spomenikov*, št. 40, 2003, 209-214.
- Sedej, I., 1976: Varstvo spomenikov v luči varovanja stavbne dediščine. *Varstvo spomenikov*, 20, 19876, 325-336.
- Uredništvo, 1949: Pravilni odnos do naših kulturnih spomenikov. *Varstvo spomenikov*, št. 1-2, 1949, 1-10.
- Uredništvo, 1952: Naša pot. *Varstvo spomenikov*, 4, 1951-52, 1-2.
- Višnar, K., 2004: Vloga laične javnosti v procesu revitalizacije stavbne dediščine Slovenije: historiat, stanje in metodologija razvoja aktivne participacije : doktorska disertacija. Ljubljana, Fakulteta za arhitekturo.
- Navodilo za razvrščanje društev v registru društev. Uradni list RS št 7/2002.
- Zavod za varstvo spomenikov LRS. *Varstvo spomenikov*, št. 1, 1948, 6-9.